

ГЕНДЕРЛІК БІЛІМ БЕРУ

ГЕНДЕРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Н.С. Әлқожаева

*Қазақстан Республикасы,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
жалпы және этникалық педагогика кафедрасының доценті,
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент*

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ГЕНДЕРЛІК БІЛІМ МӘСЕЛЕСІ

Адамзатты жаңа формацияға бағыттау қазіргі кезде өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Осыған байланысты қазіргі таңда гендерлік білімнің маңызы артуда. Әйелдер мәселесі – бұл қоғамдағы әйелдердің жағдайына көңіл қою, қоғам өмірінің барлық саласында әйел мен еркектің теңдігіне қол жеткізу, ұлттық және ұлтаралық мәселелерді шешу, саяси, әлеуметтік қайшылықтар мен конфликтерді жеңу. ХІХ ғ. аяғы мен ХХ ғ. басындағы ойшылдар әйелдер қозғалысын ер адамдармен бірдей азаматтық және саяси құқыққа тең дәрежеде қол жеткізу мәселелерін шешу ретінде қарастырды. Әйелдер қозғалысы – моральдық құндылықтар мен нормалары, саяси міндеттері, мақсаты бар түрлі әлеуметтік топтардың біріккен іс - әрекеттері болып табылады.

«Гендер» ұғымы алғашқыда филология ғылымына тиесілі болған. Ол ХҮІ ғасырдан бастап өмір сүріп келеді. Ағылшын тілінде ер, әйел деген белгіні көрсететін.

1958 жылы Лос-Анджелестегі Калифорния университетінде транссексуализмді зерттейтін орталық ретінде ашылды. Осы орталықтардың психоаналитигі Роберт Столлер 1963 жылы «гендерлік ұқсастық» (гендерная идентичность) ұғымын ендірген. Гендерлік ұқсастық тұжырымдама биологиялық және мәдени бөлімдерден тұрды: жыныс биологиялыққа жатқызылды (ген, гормондар,

нерв жүйесі, морфология) мәдени тұрғыдан: психологиялық, әлеуметтік өзгешеліктері.

Гендер әйелдер мен ерлердің қоғамдағы әлеуметтік мәні. Дүниеге келудегі биологиялық мәнінің өмір сүру барысында әлеуметтік мәнінің дамуы. Әйел болып тумайды, қалыптасады.

Бұл тұрғыда Столлердің 1968 жылы жарық көрген «Пол и гендер» еңбегінің мәні зор. Осыдан кейін бұл ұғым ауқымданып, кең тұрғыда қолданыла бастады [1].

Ұғымның кең қолданысқа енуі феминизмді тудырды. Қоғамның әртүрлі жағдайында ерлердің үстемшілігіне әйелдердің наразылығы туындайды. ТМД елдерінде бұл ұғым 1992 жылдан бастап қолданыла бастады. Ол алғаш рет «Әйел және әлеуметтік саясат» жинағында көрсетілді. Елімізде Білімдендіру барлығы үшін өлшемдеріне байланысты ауқымдалды.

Мәселені алдымен бұл ұғымға берілген анықтамалардан басталық. Яғни қазіргі кезде «Гендер» ұғымына төмендегідей түсініктер берілген:

- Гендер жыныстың әлеуметтік құрамы;
- Гендер -әлеуметтік институт;
- Гендер үстем қарым-қатынас жүйесі ретінде;
- Гендер идеологиялық жүйе;
- Гендер жынысқа байланысты адамдардың әлеуметтік мәні.

Гендерлік білім беруде ұл мен қыздың, ер мен әйелдің өзіндік қатынасы сипатталады. Бұл тұрғыдан алғанда еңбек бөлінісінің жыныстық тұрғыдан бөлінісі. Қоғамдағы әйел мен ер адамдардың өзіндік мәні мен орны.

Әйелдер мәселесінің мәні жынысқа қатысты емес теңдік принципін жүзеге асыру болып саналады. Біріншіден, теңдік – қоғамдағы біркелкі әлеуметтік жағдай. Тағы бір маңызды категория қоғамда ер адамдармен бірдей өмірдің барлық саласында әйелдердің де араласуын меңзейтін философиялық-әлеуметтік түсінік «теңдік» болып табылады.

Зерттеушілер біздің гендерлік білім беруіміздің осал жақтарына:

әдіснамалық плюрализмді (алалық пен анық еместік) жатқызады. Гендер деп: әйелдің тарихтағы ролін, дискриминацияны, гендерлік тепе-теңсіздікті айтады; ұйымдастырушылықтың түсініксіздігін, яғни гендерлік зерттеуді қалай ұйымдастыруға болатындығы (орталық шеңберінде, әлде кафедрада немесе магистрлік даярлық бағыты бойынша) жеке сұрақ болып отыр. Дегенмен орталық шеңберде басталып отырғаны да шындық. Бұдан оны қаржыландыру мәселесі туындайды. Сонымен қатар бұл мәселені кейбір ғалымдар, оқытушылар тапшылығын да қосады. Ал, америкалық ғалымы К. Стивенсон оны бес түрге бөліп қарастырады:

1. Пионерлер- гендерлік мәселеге жақын ертеректе қарастырушылар.

2. Әйелдер қозғалысынан туындаған идеологтар.

3. Радикалдар, яғни саясатпен байланыстырушылар.

4. Гендер мәселесі көтерілгеннен кейін зерттеуге араласқандар [1].

5. Өздерінің оқытушылық қызметіне қажет және қызықты деп санаушылар.

АҚШ-та бұл мәселе Сан-Диего университетінде 1970 жылы Адам қоғамында қалыптасқан еңбек бөлінісінің нәтижесінде болсын, әлде басқа да көптеген факторлар әсерінен болсын мәдениеттегі салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, заң-рәсімдер және тағы-тағылар тарапынан қатаң бақылауға алынып, адамның әлеуметтік тұлғалығын сомдайтын қасиетке ие гендер жыныспен салыстырғанда аса тұрақты құрылым емес. Олай дейтін

себебіміз де бар. Гендер - адамдардың өзара келісушілігінен пайда болған жасанды құрылым. Ендеше, ол дәл сол жолмен жоқ та бола алатын немесе өзгеріске ұшырай алатын конвенционалды (ұйғарымды) конструктор.

Біздің заманымызға дейін тарихымызда ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан гендер жиынтығы мәселесі. Бұл ұғымды тіпті әрбір ел өзіндік тұрғыдан түсініп, қабылдайды. Мәселеге педагог-оқытушылар ерекше мән беруі тиіс. Әрбір жыныс өкілі бірдей мәселеге өзіндік гендік сезімдері арқылы келеді. Мысалға қоршаған ортаны қорғайтын әйелдер ұйымы 2002 жылы 26 тамыз бен 4 қыркүйек арасында Йоханнесбургта өткен саммитте «айналаны былғаушы» өз айыбын өзі өтесін деген шешім қабылдаған және олар өз еріктерімен жасасын деген қортынды шығарған. Ерлер тобы оны төлеуге оларды мұқтаж ету керектігін айтқан. Бұл саммиттің жеңіліс табуын талдауда оның себептері төмендегідей берілген:

- әскери бюджетті әлеуметтікке бағытталмауы және демилитаризация бойынша жауапкершіліктің болмауы.

- корпоративтік жауапкершіліктің еріктілігі;

- Әлемдік банкке, WTO алдындағы гендерлік талаптардың болмауы;

- ережені орындауда тиесілі жақтардың бақылау механизмінің болмауы және т.б.

Мұның барлығы теңсіздік түрлері мен тарихына тікелей байланысты.

Теңсіздік дегенде біз әйел теңсіздігі туралы мәселені көтеріміз. Дүниежүзінде әйелдердің статусы әр тұрғыдан орын алады. Тарихи өмірімізде қазақ халқының әйел теңсіздігі тұрмыс құру, махаббат сезімдеріне байланысты. Осыған байланысты «күштілердің» әлсіздерге күш көрсетуі. Сонымен қатар, теңсіздік таптар арасындағы әділетсіздікке, нәсілдікке байланысты. Әсіресе, әйел теңсіздігі ерекше орын алған. Әйелдердің негізгі қызметі, отбасында, сондықтан оның күйеуге шығып, репродуктивтілік қызмет атқаруы негізі болып табылған. Сонымен қатар елдің салт-дәстүрі де соған сәйкестендірілген. Бұның дәлелі Қозы мен Баян, Қамар сұлу, Қалқаман мен Мамыр және т.б. кейіпкерлер.

Ал таптық теңсіздік күні бүгінге дейін көрініс беруде. Әрине біз өзіміздің қоғамымызды тапсыз қоғам деп қабылдағанмен практикада белгілі топтардың бар екенін жоққа шығара алмаймыз. Таптық қоғамда байлар кедейлерге шынайы тұрғыда үстемдік етіп, үстем тап өкілдері болғандығын тарихи деректер дәлелдей алады. Нәсілге байланысты Батыс Европа елдеріндегі қара нәсілдер мен ақ нәсілдердің арасындағы ғасырларға созылған күресті жоққа шығара алмаймыз.

Мемлекеттік қалыптасу мен ғаламдық қайта құрудың нәтижесінде Орталық Азияның гендерлік тәртібі өзгеруі барысында екендігі күмәнсіз, дегенмен, өзгерудің бағыты не бір бойда жүріп отырған жоқ, не нақты прогрессивті емес. Бұл бағытта оң нәтижеге жету гендерлік қатынас Келли [2] келесідей анықтаған факторларға сұрақ ретінде қойылса ғана мүмкін болады: 1) Ғаламдық қайта құру әсерінің нәтижесінде отбасының және әйелдердің шаруашылық жасау және туу жауапкершілігі барған сайын азаюда. Әйелдер гендерлік қатынастарды жеңу үшін ашық сынуда; 2) Көптеген әйелдер жұмысшы күшіне қосылуда және әртүрлі гендерлік тәртіпті бастан өткізуде. Жұмыс барысында олар тәрбиеленген дәстүрлі гендерлік тәртіпке қарсы келуге мүмкіндік беретін ресурстарды қабылдайды; 3) Батыс елдер үкіметі және халықаралық ұйымдар адам құқығының халықаралық нормасын жүзеге асыруға және қалыптасқан гендерлік қатынастарға тәжірибеге заң кодекстеріне қайта анықтама беруге қаржы бөледі.

Гендер ұғымын саяси тұрғыдан да түсіндіруге болады. Сонымен қатар, ол мәдени де түсінік. Қоғамдағы идеалды әйел немесе ер адам бейнесі оның ұлттық дәстүрімен: мәдениеті, тарихы, діні, ұлттық менталитетімен анықталады. Егер де біз қазақтың әйелі немесе орыс әйелі деп айтатын болсақ, онда біз нақты бұл бейнелердің айырмашылығын ұсынамыз. Этногендерлік ерекшеліктер негізінде көптеген күлкілі жағдаяттар қалыптасқан. Біз адам жынысын қалай анықтаймыз? Жалпы ойласақ күлкілі сұрақ. Сырқы келбет, жазу үлгісі, дауысы идентификацияның (жекеліктің) құрамы болып

табылады. Жыныс өзара әрекет барысында анықталады. Гендер - әйел мен ер адамның практикада түсініктерінде, адамгершілік негізінде жүзеге асатын күнделікті әлемі; бұл әлеуметтік тәртіптің жүйелік мінездемесі, одан бас тартуға мүмкін емес – ол сана құрылымында үнемі қайта жаңғырып барады. Зерттеушінің мақсаты «әйелдік немесе ер адамдық қоғамдағы өзара әрекеттестік тің қалай құрылатындығын анықтау, сонымен қатар қандай сфера мен бейнеде тұра отырып, қайта жаңғыруы» -деп жазады Санкт-Петербург әлеуметтанушылары Елена Здравомыслова мен Анна Темкина [3].

Әлеуметтануда алғашқы кезде гендер тек жынысқа қатысты нақты түсінік қалыптасқан, кейінне ол ұғым саяси, мәдени, қоғамдық түсінікке ие болды. Атап айтқанда қоғамдағы бола бастады. Гендердің жыныс ұғымынан айырмашылығы бұл психологиялық, мәдени және әлеуметтік құндылықтарда жетістікке жеткен статус. Бұл айырмашылық 1960-70 жылдар аралығында феминистикалық әдебиеттерде көрініс бере бастады. Гендер тұлғааралық өзара әрекеттің жүйесі, соның негізінде әйел немесе ер адам туралы түсінік қалыптасып әлеуметтік тәртіптің категориясы ретінде қайта жаңғырды.

Биологиялық жағынан әйелді ер адамнан айыратын 4 функция бар: цикл; жүктілік; бала туу; емізу. Бір сөзбен айтқанда Симона де Бовуардың айтқанындай әйел болып тулмайды, қалыптасады. Енді, отбасындағы гендерлік саясатқа тоқталар болсақ, ол гендерлік рөлдердің ауысуы мен отбасы қатынасындағы әйелдерге тікелей байланысты.

Экономикадағы гендерлік әділеттілік мәселесінде, соңғы жылдардағы прогресс дамуының жетістіктері мен белсенді дамуына қарамастан көптеген дамуды жоспарлаудағы бағдарламалар әйел тұрғысынан олардың даму процесіне үлесін мойындамайды. Осы сияқты кемшіліктерді жою қажеттіліктері экономикалық негізде әділеттілік тұрғысынан сипатталады. Әйелдер – экономикалық жүйенің маңызды мүшелері. Қоғамның сандық және сапалық дамуы да әйелдермен байланыстырылады. Елімізде халықтың көпшілік бөлігін әйелдер құрайды, сондықтан да олардың үлесін жоққа шығаруға болмайды.

Тіпті білім беру жүйесінде әйелдердің үлесі 76 пайызды құрайды. Дамудың гендерлік интеграциясының кез – келген экономикалық жобаларды құрастырушылардан қазіргі таңда халықаралық ұйымдар төмендегі себептер бойынша қарастыруда талап етеді:

- экономикалық мәселелерді шешудегі кейбір гендерлік аспектілердің ескермеуінен сәтсіздікке ұшырауы;

- гендерлік талдау гендерлік қарым-қатынастарды түсінуде әйелдер мен ер адамдардың еңбектерін бөлуге жақсы ықпал етеді;

- гендерлік талдау ресурстарға бақылау жүргізу мен қол жеткізудің өзіне кіріктіреді;

- гендерлік талдау әйелдердің экологиялық мәселелерді және жоба құрастырушылықты шешуде қатынасының қажеттігі т.т.

Экономикалық қызмет отбасын басқару мәселесімен және отбасы басшысын анықтау мәселесімен тығыз байланысты. Қазақ отбасыларында, негізінен, отбасы басшысы ер кісі болып келеді. Әйел басқаратын отбасылары аз кездеседі. Кейбір отбасыларында әйел отбасы бюджетін басқарып, бос уақытты ұйымдастыру мен бала тәрбиелеуші болып табылады. Мұндай жағдайды қалыпты талапқа сай деп айтуға болмайды. Әйелдің мойнына мөлшерсіз ауырлық жүктеледі, тәрбие саласында ол қаншалықты тырысқанымен әкенің орнын баса алмайды, ондай кезде отбасындағы психологиялық теңдік бұзылады. Көптеген отбасыларында үй іші жұмыстарын ерлі-

зайыптылар бірдей атқарады. Мұндай теңдікке жету үшін әйелдің түсінігі мен көзқарасы, қабілеті жағынан ерімен тең түсуі қажет.

Ой сананың теңдесуіне ешкімнің қарсылығы жоқ, бірақ теңдік қазақ менталитеті, дәстүріне сай болуы тиіс.

Әдебиеттер

1. Популярное гендерное образование / Авторы составители: С.Шакирова, А.Хамитдинова, К.Яхияев – Алматы, 2002
2. Шакирова С. Гендер и развитие // Спектр развития, 2002, № 1
3. Гендер на повестке дня. Руководство по гендерному обучению. – Бишкек, 1998
4. Майерс Д. Социальная психология / Пер. с англ. – СПб:Изд-во «Питер», 2000, -688 с.
5. Осадчая Г.И. Политическое поведение женщин// Социс. –1991 №12.

Автор рассматривает в статье гендерные аспекты образования и воспитания. Проанализированы: понятие гендерного воспитания и его значение в истории педагогической мысли, современное состояние данной проблемы в высшей школе.

The author examines in his article, gender-sensitive education and training.

Analyze the concept of «gender education» and its importance in the history of educational thought, the current status of this problem in high school.